

Agrarisch Haghorst in de zeventiende en achttiende eeuw

door Jan van Helvoirt

Haghorst reeds lang op de kaart gezet

In het 'Aardrijkskundig woordenboek van 1841' schrijft Van der Aa over Haghorst het volgende: *Haaghorst, Hagorst ook wel Staghorst geschreven in de Meijerij van 's-Hertogenbosch, kwartier Oisterwijk provincie Noord-Brabant, derde district. Het ligt 4½ uur ten westen en ten noorden van Eindhoven, 2 uur west-zuid-west van Oirschot en 1 uur ten noordoosten van Diessen. Ook werd het Haaghout genoemd!* A.C. Brock, de koster uit St. Oedenrode die in 1825 een reis door de Meijerij maakte, vermeldde Haghorst maar mondjesmaat: *eene buurt, liggende ten noorden, en aan de grenzen van Moergestel, waar niets byzonders voorkomt.* A.P. de Bont noemt het wel in zijn 'Dialect van Kempenland' en merkt op dat de uitspraak hier 'de Haorst' is.

In de naam Haghorst kunnen we twee toponiemen onderscheiden. Allereerst het tweede element 'horst' dat in elk dorp in onze regio wel voorkomt. Ook in Haghorst zelf liggen akkernamen met het element 'horst': *Kraeyenhorst* en *Bempts Horst*. In Diessen kennen we de *Coppen Horst* en de laatste archeologische opgraving vond plaats op de *Zijt Horst*. In Baarschot spreekt men van de *Donck Horst*. Het woord 'horst' betekent in oorsprong: beboste verhevenheid in moerassige omgeving. Het eerste woord 'ha(a)ge' betekent: geroid kreupelhout, van bos tot akkerland.

De oudste vermelding van Haghorst dateert van 1299 wanneer er sprake is van het broek geheten *Hagorste*. Later wordt dit ook het *Haghorstbroek* genoemd. Een oud bekend gedeelte daaruit is het *Latbroek*. Het waren zeer smalle langgerekte percelen richting de stroom: 'lat' betekent hier 'lang en smal'.

Namen kunnen in de loop der tijden soms bijna onherkenbaar veranderen. In 1337 verpachtte Michiel van Hagehorst een weiland aan Hendrik van den Bent. Het betrof de *Bornors Horst*. In een oorkonde van de abdij van Tongerlo werd die akte op 9 februari getekend. Wanneer de goederen van Andries Zeelmakers op de Lage Haghorst in 1674 door zijn kinderen gedeeld worden is er sprake van de *Borrenstock*. In de vorige eeuw nog kenden de boeren van de Haghorst de weilanden onder de naam *Stokkelland* en *Stokkelwei*. Deze hoge gronden liggen aan de linkerkant in de bocht aan het begin van de Beneficiestraat en een eindje verder het straatje in.

In 1362 getuigde bovengenoemde Michiel van Hagehorst dat na zijn dood, zijn zwager Jan Goderts *sone was vander Haghorst* een som van 100 pond zou ontvangen. Zijn naamgenoot Katherina van der Hagehorst was ook niet onbemiddeld. Op 10 november 1353 kocht zij van een aantal personen, waaronder *Jacobi sutoris de Esbeke*, een cijns die voorheen de kerk van Hilvarenbeek toebehoord had. Een dag later kocht ze bovendien een cijns van 20 stuivers. Op 20 april 1355 kocht zij in Esbeek wat grond: *duo lopinata terre site propre molendinum de Esbeke*. D.w.z.: twee loopsen akkerland gelegen bij de Esbeekse windmolen. Zij had, samen met haar man Jan, een boerderij in eigendom die gelegen was in de Beerten in Hilvarenbeek aan *die Berte*. De boerderij ging over naar de H. Geestarmen en werd voor 11 lopen rogge verpacht aan Michiel van de Hagehorst: *een half huus met den halven hof dat gelegen is aen die Berte*.

Jan Alberts tenslotte, liep in 1452 naar het pas opgerichte Jan van Spreeuwel Mannenhuis tussen Hilvarenbeek en Esbeek. Hij was een van de donateurs om het gasthuis voor ouderen financieel rond te krijgen. Hij kwam van *het slotje IJmerle*, nu Mijntjeshoef, dat we de poort tot Haghorst zouden kunnen noemen.

Begrenzing Haghorst door drie herbergen

In de 18^e eeuw had men op het platteland veel last van landlopers en bedelaars. Deze *lediggangers ofte straatschenders* moest een halt woerden toegeroepen. Nadat er burgerwachten in het leven waren geroepen, werd er gepatrouilleerd. Van 's avonds 6 uur tot en met de volgende ochtend 10 uur: *uyt elk huysgezin een bekwaam persoon, voorsien met eenigerhande waapentuyg ter defensie dienende*. Alle karsporen, voetpaden en andere toegangen tot Haghorst moesten worden bezet. Afgelegen boerderijen, herbergen en 'suspecte huizen' konden vreemdelingen voorzien van *schiet en ander geweer* herbergen. In december 1744 werd op Haghorst Jan van Spreeuwel als leider aangesteld. Later werden er zelfs tot in de kleinste gehuchten toe klopjachten gehouden, georganiseerd tussen de buurdorpen. Directe aanleiding was de aanwezigheid van een bende landlopers. Heel de nacht hadden ze vuren gestookt *op de Haaghorst in het Bosch tegenover de regent Van Rooy*. Op zondag 26 oktober 1749 waren Gerrit van der Meys en dorpsgenoot Francis Emmen aan de beurt: *op wagt gaan en patrouilleren tot weringen en apprehenderingen van landlopers en alle andere andere ordentelijkheden*. Ze hadden niemand kunnen opsporen of aanhouden. Toch hadden ze het er niet slecht af gebracht. 's Middags hadden ze in de herberg van Adriaan Hessels, op de grens met de Beerzen, een half vat bier aangeboden gekregen. Het was er erg gezellig. De kastelein speelde zelf op de viool en er werd zelfs gedanst!

's Avonds bezochten de wachtlopers die met snaphanen gewapend waren, een andere herberg op de Haghorst. Zij streken neer bij Adriaen Schoofs, *tavernier op de Haaghorst*. Die herberg lag op de weg naar Moergestel, zowat op de grens. Ook daar kreeg men een half vat bier *voor een fooi*. Deze keer was het echter geen vreemdeling die voor overlast zorgde. Jacobus Melis uit Moergestel begon hen akelig lastig te vallen en had de twee orde bewakers *goetsmoet geattaqueert*. Bovendien hadden ze geprobeerd bij hen de snaphanen *met geweld uyt de hant te wringen*. Maar dat lukte niet zo vlot en Melis riep woedend: *Gaat uyt den huys of fok salder u uyt slaan!* Nauwelijks waren ze enige 'bolscheuten' van de herberg verwijderd of ze hoorden een enorm kabaal. Toen ze snel terug gingen zagen ze een aantal stamgasten uit Diessen en Haghorst door de tierende Melis met een bloot mes belaagd worden. De vorster Peter Maerlant wist de heethoofd uiteindelijk te arresteren en te kalmeren.

Een derde herberg was ingericht in Mijntjeshoef op de grens met Diessen. Althans volgens een schade declaratie uit 1703. Eigenaar was Marcelis van Vaerle en Adriaen Mesmaeckers was de pachter. Vijandelijke plunderende Franse troepen hadden aangelegd bij de Haghorstse herberg :

-den 26 julij geleverd op van vaerlants hoeve aen een vijantlijcke parthije soo aen broot, kees, speck, boter, bier ende brandewijn ende toeback;

-den 15 augustij een vijantlijcke parthije hebbende moeten betaelen tot 5 gulden;

-den 22 augustij in den nacht ten huysse als voor tot 4 gulden verteert en de regenten afgedwongen 12 gulden;

-10 september verteert, gelt afgeperst ende een vracht op poppel;

Op 15, 24 en 30 september dat jaar, kwamen weer flink aanleggen. De schade bedroeg f 12,-. Een jaar eerder had de pachter van Mijntjeshoef een schadebedrag van f 25,- opgevoerd. De knecht van Adriaan Mesmaeckers verklaarde *schade soo in linwaet, bedde en kussens tot 50 gulden* te hebben.

Eind 18^e eeuw werd er op Mijntjeshoef nog steeds herberg gehouden. Begin april 1761 hadden de vorster Marten Pellen en Diessenaar Jan van Gool geruime tijd in de tapperij zitten drinken. Nadat de vorster (soort politiemann) vertrokken was had Van Gool dreigend geroepen: "Het spijt me dat de 'groene' niet wat langer gebleven was". Getuige Jan Broekmans uit Haghorst had verder gehoord: *dan soude ick hem op sijnen rug gekomen hebben, off iets gedan hebben*. Jan van Gool was in het nieuws gekomen omdat hij een kind had verwekt bij Alegonda Keersen uit Eersel, dienstmeid bij zijn vader. Twee weken later, zondag 12 april

1761, was het raak toen Willem Pellen met zijn zoon vanaf het Laar naar huis wandelden. Richting Waterstraat stond Jan van Gool hen met een zwaar stuk hout op te wachten. Er ontstond een flinke ruzie en Van Gool zwaaide met zijn mes: *in syn rock, syn comesool, hemd, hand en aengesigt*. Het leven van getuige Cornelis Broekmans zou later ook een dramatische wending nemen. Op 12 maart 1793 werd zijn zoon Jan, knecht bij Wilbort Cools op de Heuvel in Diessen, tijdens het ‘musterd binden’ in het Broek richting Lage Haghorst door onbekenden doodgeslagen.

Spaendonck juist ten noorden van Haghorst

Rond 1350 streek Henrick van der Spaendonck in Esbeek neer en erfde de aloude hoeve de *Clapstert*. Die was gelegen waar nu de camping ligt. Henric was gehuwd met Elisabeth en had zes kinderen die de nalatenschap in Esbeek deelden: Willem, Jan, Steven, Yda, Ermgaert en Lysbeth. Alle kinderen bleven in Esbeek of naaste omgeving wonen. Alleen de tweede zoon Jan ging terug naar de geboortegrond van zijn familie: Moergestel. Eigenlijk woonden zij op de grens van Moergeswtel en Haghorst. Om precies te zijn: tussen Driehuizen en de huisige Floraweg. Daar lag de verbinding (Hertgangseweg overgaand in Heizensche Dijk) met de Broeksie. Let op: er was ook een Moergestels Haghorst! Daar ook lag de *Spaendonck*.

De oostkant van de weg bestaat nu nog uit hoge vruchtbare graslanden (weilanden), terwijl de westkant erg laag gelegen is. Vroeger waren het moer- en turfvelten die bijna om de ‘donk’ (zandige verhoging in een moerassige omgeving) heen lagen. Dwars er doorheen liep de ‘Oude Stroom’, de oorsprong van de Rosep. De echte oorsprong ligt op de Hoge Haghorst in de *Hole Reyt*. ‘Hool’ verwijst naar turfgraverij en moerputten. Hertogin Johanna van Brabant gaf op 13 juni 1392 aan Hendrik van de Lek de vrijheid om woeste gronden uit te geven en volop ‘te moeren’. Vanaf toen werd het oude *Gestele* ook Moergestel genoemd.

De gronden ten zuidwesten van de Moergestelse brug bij de Broeksie, vroeger *Amervoirt* of *Houtvoirt* geheten) worden nu nog *Opslag* genoemd. Dat duidt op het stapelen en opslaan van grote hoeveelheden turf. De turf werd niet alleen voor eigen gebruik voor de inwoners van Haghorst en Moergestel gedolven. Er was sprake van grootschalige exploitatie. Er werden *uuytsteden* aangelegd: stapelplaatsen waar de turfpleiten konden aanleggen. Een ‘pleit’ is een klein vaartuig *houdende hondert tonnen turfs of dairontrent*. Het is bekend dat men in de middeleeuwen vanuit Den Bosch via het water, nu Reusel maar vroeger *Dieze, Emer* of *Amer* geheten, ongeveer tot Moergestel varen kon. En vooral de stad Den Bosch was wat de brandstof betrof aangewezen op het buitengebied.

De grootste liefdadigheidsinstelling, het *Bossche Geefhuis*, had boerderijen o.a. in Moergestel en Biest-Houtakker. De hoevenaars waren verplicht o.a. twaalf voeders turf te leveren, die zij moesten steken uit de moervelden van Moergestel. Uit het moer tussen Haghorst en Moergestel liet het Geefhuis ook door anderen moer delven. Jaarlijks werd een terrein afgegraven van 4 tot 26 roeden (1435-1493). Onder delven verstond men behalve ‘steken’ en ‘droog maken’: *aende myte brengen*. ‘Schranken’ betekende dat de turf zo gestapeld werd dat die goed en snel kon drogen. In 1555 betaalde het Bossche geefhuis aan Aert Corst peeters, de turfman van Moergestel, 12 stuivers *mits den torff int voirgaende jair nyet gedroecht en was en den sommigen opt moir was gebleven om synder natticheijden wil ende weder op een nieuw aerden gescranckt*.

Er waren vele soorten turf van wisselende kwaliteit. Een kleine harde soort van baggerturf noemde men ‘span’, of zoals de uitspraak ter plaatse nog is: spon! De naam ‘spaen’ komt van deze turfwinning. Spaendonck betekent dus: hooggelegen gronden temidden van turfwinning. Identieke Nederlandse toponiemen zijn b.v. Spannum en Spanbroek.

Het Groot Ziekengasthuis van Den Bosch had daar juist over de grens met Moergestel ook belendende bezittingen: *die Spaendonck* en *die Molenhorst*. In die buurt is ook het toponiem *die Biest* bekend. Lysbeth, dochter van de reeds genoemde Jan van der Spaendonck, had ter

plaatse een wei *aen die Biest*. Wellicht moeten we hier ook de oude Moergestelse windmolen platsen, die i.v.m. Willem Block in 1450 genoemd wordt: een rente *ex molendino venti sito in dictam parochiam ad locum dictum die Byest*. Enkele jaren later werd diezelfde Block uiterst correct genoemd: voormalige eigenaar van een windmolen te Moergestel! De molen was immers verhuisd naar het Beekse Slipbroek. De volgende plaats was de bekende zandwal aan de weg naar Gorp. Tijdens de gigantische storm van 1 augustus 1674 waaide deze molen van de *Dorekensberch* om. Enkele restanten zitten nog steeds in de huidige molen in de Doelenstraat ingebouwd.

Tot slot had de Armenhoeve op de Biest in 1466 grond op de grens van Haghorst en Moergestel liggen *ter stede geheiten after die Loevenne byden wyntmolen*. Het element 'loeven' duidt op het stapelen en opslaan van de gewonnen turf. De oudst bekende eigenaren van het gebiedje waren leden van de familie Van Gestel. In 1280 gaf Jan van Gestel reeds de windmolen van Gestel in erfpacht uit. Ook was hij tiendheffer over de noordelijke helft van Moergestel plus het gebied 'Spaendonck'.

In het oudste verpondingsboek van Haghorst vinden we ook enkele treffende namen van gronden.